

Irene Dingel og Armin Kohnle (red.)

Gute Ordnung. Ordnungsmodelle und Ordnungsvorstellungen in der Reformationszeit. Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der Lutherischen Orthodoxie 25. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2014. 288 s. € 38.

Studier af sammenhængen mellem religion og det sociale foretages med stadig større hyppighed gennem de senere år. Imidlertid er der stadig meget, der ikke er sagt om denne sag, og det forsøger antologien *Gute Ordnung*, der indeholder papers fra et seminar i Wittenberg i 2012, arrangeret i samarbejde mellem Institut für Europäische Geschichte i Mainz (Irene Dingel) og det teologiske fakultet i Leipzig (Armin Kohnle), at råde bod på, idet reformationstiden tages op som et velvalgt eksempel.

Bogen, der bærer undertitlen *Ordnungsmodelle und Ordnungsvorstellungen in der Reformationszeit* belyser på baggrund af normative kilder (bekendelser og alle håndte forordninger, der bevidst blander teologiske og juridiske diskurser), hvordan især lutherdommen i Det tyske Rige udkastede teorier om og modeller for samfundets orden, som opfattedes som skænket og villet af Gud. Dette fokus er både bogens styrke og svaghed: Som læser informeres man grundigt og solidt forankret i kilderne om de mange aspekter af "orden" hos tyske lutheranere (alt fra katekismer til forordninger om brønde), men opnår ikke en mere nuanceret forståelse; ganske vist drager nogle af bidragene paralleller til den reformerte og romersk-katolske konfession, men også indrekonfessionelle forskelle kunne have været betonet klarere, fx med undersøgelser af lutherdommen i Skandinavien eller Østeuropa. I forordet peger redaktørerne faktisk selv på, at en undersøgelse af tidligmoderne ordensforestillinger i Europa er et desideratum, men bogen formår desværre ikke helt at udfylde dette forskningsmæssige hul.

Ikke desto mindre leveres et klart bidrag til forskningen i sammenhængen mellem teologi og det sociale, fordi den så klart anskueliggør den tyske, lutherske case. Jeg skal ikke kommentere alle artiklerne, men eksemplarisk vise, hvordan nogle af dem undersøger "god orden" på reformationstiden. Irene Dingels åbningsartikel (11-30) belyser med Luthers lære om de tre stænder som fortolkningsnøgle, hvordan de lutherske bekendelser (CA in var. og var., territoriale kirkeordninger samt konkordieværket) henviser de kristne til at leve efter orden i det kirkelige, det politiske og det husstands-mæssige. Ud fra de klassiske teorier om konfessionsdannelse og konfessionalisering demonstrerer Dingel, hvordan de tre områder religion, politik og husstand i løbet af det 16. århundrede blev skueplads for lutheranernes forsøg på fastsættelse og regulering af orden. Bekendelser var således mere end normerede og normerende trosudsagn, konfessionelle markører og lovprisning af Gud. De indeholdt også en teologisk lære om samfundets orden.

Sabine Arends artikel om kirkeordninger (31-47) fortsætter ad samme spor som Dingel. Arend viser på baggrund af en kildenær læsning, hvordan

det brede ordensbegreb findes i sin kerneform i kirkeordningernes afsnit om gudstjeneste: Indbegrebet af "god orden" er iflg. Arends kildelæsning den af Gud skabte frelsesordning, der opføres i gudstjenesten, stedet for den guddommelige og menneskelige udveksling. Iflg. kirkeordningerne skal denne orden brede sig som ringe i vandet fra gudstjenesten og ud i det øvrige samfundsliv, hvor den tjener til opretholdelse af *gemeiner Nutz*. Tilsvarende opererer kirkeordningerne med områder, der udviser uorden, først og fremmest den pavelige Antikrist og de regler, der ikke har grund i Skriften. Arend viser perspektiverende, at også tyske reformerte og romersk-katolske optog ordensforestillinger i deres kirkeordninger, men beklageligvis går hun ikke uden for denne tyske kontekst. Det er ærgerligt, for det ville utvivlsomt kunne have garanteret et stærkere empirisk fundament for teorier om god orden som et tidligmoderne socialteologisk træk par excellence.

De større diskussioner, der også har relevans for professionaliseringsteorier, er der plads til i bidragene fra Johannes Staudenmeier (65-86), Christian Winter (87-107) og Thomas Weller (203-219), der behandler hhv. politiforordninger, landsordninger og forordninger mod luksus. Forfatterne anskueliggør, hvordan teologernes opfattelse af, at der i Guds skaberværk lå indlejret en socialstruktur, ofte gik hånd i hånd med fyrsternes og magistraternes interesse i en magtpolitisk centralisering. Det styrker opfattelsen af, at man for at forstå kaffessionaliseringsprocesserne må have blik for konfessionel/religionens betydning, hvad forskerne i stigende grad bliver klar over.

Afslutningsvist vil jeg kommentere Stefan Michels fremragende læsning af Wittenbergteologernes *Unterricht der Visitatoren* (UdV), udsendt 1528 (153-167). For Michel må dette skrift ses i konteksten af Wittenbergreformationens udvikling i 1520'ernes anden halvdel, hvor man efter reformationens indførelse, bondekrigens afslutning og visitationsrejser der viste, at befolkningens kristentro lod meget tilbage at ønske, udsendte en række skrifter, som tematiserede orden i kirke, samfund og hjem. Luther udsendte 1526 sin *Deutsche Messe*, som 1528 fulgtes af det store skrift om nadveren, der indeholder den berømte bekendelse. 1529 udkom Luthers to katekismer, og 1530 præsenterede Melanchthon CA for rigsdagen i Augsburg. I denne konsolideringsproces, der regulerede det kirkelige og sociale liv i Sachsen, må UdV indtænkes. For Michel er det centrale i UdV sammenføjnningen af sjælesørgeriske aspekter af den religiøse disciplinering (fx i forhold til boden) med tanken om Gud som stifter af orden, som fyrsten får til opgave at foranstalte på jord. UdV er et mønstereksempel på, hvordan Wittenbergreformationens teologiske tænkning hænger uløseligt sammen med en interesse i gestaltningen af det sociale former.

Man kunne tilføje – bogen undlader desværre at gøre det – at denne tankefigur går igen i andre former for tidligmoderne lutherdom. *Gute Ordnung* formår således dels at påpege det gavnlige i at fastholde de "sociale" dimensioner ved tidligmoderne lutherdom, dels at pege på sin egen begrænsning: Disse sociale dimensioner er ikke alene et tysk fænomen. Bogens bidrag an-

sporer derfor til bredere, konfessions-, og vel nok især nationsoverskridende studier i tidligmoderne socialteologi.

Mattias Skat Sommer

Jayne Svenungsson

Den gudomliga historien: profetism, messianism & andens utveckling. Göteborg: Glänta produktion 2014. 270 s. Kr. 169.

“Kristendommen er ikke en af historiens store begivenheder. Det er snarere historien, der er en af kristendommens store begivenheder.” Denne aforisme af Henri de Lubac, som Svenungsson indleder det første kapitel i sin bog med, kondenserer bogens grundlæggende anliggende. Det er således sigtet at illustrere, hvordan historien, eller i hvert fald en bestemt vestlig opfattelse af historien som et fremadskridende drama med et bestemt begyndelses- og endemål, udspringer af den bibelske tradition. Men samtidig vil Svenungsson også med sin fremstilling eksplicitere, hvordan denne tradition er fuld af indre spændinger, først og fremmest spændingen mellem jødedom og kristendom, og således problematiserer, ikke alene De Lubacs ensidige fokus på kristendommen, men også den stereotype modstilling mellem jødisk partikularisme og kristen universalisme, som tenderer til at følge med et sådan ensidigt fokus.

Den historiske udforskning af denne problematik, som Svenungsson skitserer i bogens indledning, tager udgangspunkt i det 20. århundredes diskussion mellem bl.a. K. Löwith, C. Schmitt og H. Blumenberg om den moderne vestlige kulturs teologiske rødder. Bogen placerer sig her i spændingsfeltet mellem to poler. På den ene side en kritik af modernitetens utopiske ideologier for – uden selv at være sig det bevidst – at basere sig på sekulariserede udgaver af en jødisk-kristent eskatologisk historiefilosofi. På den anden side en gruppe af især jødiske tænkere som E. Bloch, G. Scholem og J. Taubes, der forsvarer det bibelske historiesyn, samt den profetiske og messianske tradition, som det udspringer af.

Med fokus på tre centrale historieteologiske motiver – profetisme, messianisme og åndsbegrebet – undersøger Svenungsson gennem en nærlæsning af en række nøgletekster, hvori de historieteologiske motiver er særligt udkrystalliseret, fem forskellige historiske nedslag, der udfoldes i bogens fem kapitler. I det første kapitel skitseres det, hvordan historieteologien udspringer af de gammeltestamentlige profeters krav til magthaverne om retfærdighed med henvisning til Gud som historiens herre. Bogens andet kapitel demonstrerer, at denne historieteologi føres videre i middelalderen og gives en ny kristen udformning hos især Joachim af Fiore, som formulerer den fremskridtstanke, der senere kommer til at dominere modernitetens utopiske ideologier. I kapitel tre viser Svenungsson, hvordan det bibelske historiesyn videreføres og omformes, idet mennesket hos romantikere som